

ЗДЕНКА ВАЛЕНТ БЕЛИЋ

СРПСКИ МОТИВИ У ДРАМАМА ЈОНАША ЗАБОРСКОГ

„Bitka u Rozhanoviec” („Битка код Розхановаца”, 1865),
„Ztroskotanie Srbska” („Слом Србије”, 1866),
„Dorđe Čierny” („Ђорђе Црни”, 1868)

САЖЕТАК: Словачки драмски писац Јонаш Заборски (1812–1876) је у историјским трагедијама обрађивао теме из руске, хрватске, великоморавске али и српске историје. Функција историјских мотива у драмама била је јачање националне свести и припрема за предстојећу борбу за државну независност. Заборски је био рационалиста и изградио је сопствену поетику. За драме са српском тематиком инспирацију налази у српској епској народној поезији, од које полази као од историјски веродостојног извора. Српске мотиве у комадима Јонаша Заборског у мањој мери налазимо у драми *Бијка код Розхановаца* (1865), док су два комада, *Слом Србије* (1866) и *Ђорђе Црни* (1868), у потпуности смештена у српску средину и тематизују два кључна тренутка српске историје. У комаду *Слом Србије* Јонаш Заборски обрадио је мит о Косовском боју, док у драми *Ђорђе Црни* у први план смешта Карађорђа. Слика о Србији, која настаје у овом делу, преузета је из српске народне епске поезије, са свим карактеристикама, и представља пример како ауто-слика у књижевности једног народа постаје хетерослика у књижевности другог. На високом месту су карактеристике Срба: родољубље, одважност и храброст. Као контрастна слика Турцима, који су приказани као дивљи, суров, примитиван и груб народ, Срби су приказани као племенити, поносити и одважни, али и као несложни, превртљиви, склони зависти, сукобима и издаји. Драма *Бијка код Розхановаца* изворно је објављена у публикацији *Vásne dramatické*

(*Песме драмске*), а *Слом Србије* и *Ђорђе Црни* у публикацији *Divadelné hry (Позоришни комади)* 1870. године. Драмска дела Заборског нису доживела значајнију позоришну рецепцију у Словачкој и нису преведена на српски језик нити тумачена од стране српских критичара и театролога.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Јонаш Заборски, имагологија, словачка књижевност, историјске трагедије, слика Срба, Косовски бој, Ђорђе Петровић Карађорђе.

Половином 19. века у српској драми су биле популарне теме из националне историје. Функција ових мотива и тематизација великих историјских тренутака била је јачање националне свести и припрема за предстојећу борбу за државну независност. За кратко време настао је низ историјских драма. О Милошу Обилићу, Боју на Косову, Лазаревој жртви итд. писали су, на пример, Сима Милутиновић Сарајлија (*Трагедија Обилић*, 1827), Јован Стерија Поповић (*Милош Обилић и бој на Косову*, 1828), Матија Бан (*Цар Лазар*, 1858), Јован Суботић (*Милош Обилић*, 1865) и др. Међутим, мање је познато да је српска историјска тематика у то време вршила исту функцију и у драмским текстовима словачких аутора. Као савременик набројаних српских стваралаца, мотиве из српске историје у својим драмским комадима користио је и словачки писац Јонаш Заборски.

За разлику од српске драме, која је у 19. веку имала значајних стваралаца, у Словачкој је овај књижевни род био врло редак. Поред Сама Халупке и Јана Паларика, драму је писао још само Јонаш Заборски. Ово је занимљиво и због тога што су штуровци у својим филозофско-естетским делима драму високо вредновали и за њу су „у хијерархији књижевних врста одредили највиши ранг”.¹ Сматрали су да је драма најкомплекснији књижевни жанр, да представља синтезу уметности, али је очигледно да ову теорију у практичној реализацији у виду уметничких дела нису могли и да потврде. Сем тога, главни творац словачког романтичарског филозофско-естетског концепта, Људовит Штур, драмом се као књижевним родом није бавио ни у оквиру својих предавања на Лицеју, нити у главном теоријском делу *О народним њесмама и њричама њлемена словенских (O národných piesňach a povestiach plemien slovan-ských)*, 1853). Можда је управо ова диспропорција – високо теоријско вредновање с једне стране, а слаба заступљеност у словачкој књижевности с друге, била један од мотива безмало фанатичног стваралачког ентузијазма Јонаша Заборског, који је настојао да

¹ Andrej Mráz, *Dejiny slovenskej literatúry*, Obzor, Bratislava 1948, 193.

жанр историјске трагедије успостави као водећи у словачкој књижевности.

Мада у то време Заборски у Србији није био непознат², ова три комада никада нису превођена на српски језик и нису интерпретирана од стране овдашњих књижевних критичара или театролога. Информације о њима на српском језику проналазимо једино код Јана Кмећа.³ Од ове три драме у Словачкој значајнију рецепцију имала је само драма *Бишка код Розхановаца*, коју критика неретко истиче и као његову најуспешнију историјску трагедију, међутим у њој српски мотиви нису у првом плану. Друга два комада, *Слом Србије* и *Ђорђе Црни*, у потпуности се заснивају на тематизацији догађаја из српске националне историје, али су у словачкој критици и позоришту имала слабију рецепцију, тако да о њима у студијама које се баве Заборским, као и у енциклопедијским и историјским прегледима, налазимо тек штуре информације.

Јонаш Заборски (1812–1876) био је словачки прозни и драмски писац, песник, историчар и теолог. Његов књижевни опус чини 12 књига поезије, 20 прозних дела и 33 драме, међу којима има неколико комедија, али доминантно место припада историјским трагедијама. Сем тога, писао је научно-историјске и теолошке текстове, као и аутобиографске књиге. Мада је био савременик романтичара Људевита Штура, поетика Јонаша Заборског ближа је у то време већ анахроном класицизму, а садржи и елементе раног реализма. Заборски је био рационалиста и изградио је сопствену поетику која, када је реч о овим комадима, инспирацију налази у српској епској народној поезији. Романтичарима окупљеним око Штура оштро се супротстављао не само по књижевним него и по лингвистичким и политичким питањима. Није се слагао са кодификацијом словачког језика, који је шездесетих година ипак прихватио, а затим на њему написао своја најбоља дела. Напокон, Штуру се супротставио и политички. Успротивио се његовој подршци Бечу током Мађарске револуције 1848. године. Док је Штур идеолошки тежио ка најсиромашнијем слоју народа, Заборски је инсистирао да се најпре за народни препород придобију виши друштвени слојеви, што јесте било логично с обзиром да је и сам

² Заборски је већ у то време налазио читаоце. На пример, у Крагујевцу су се претплаћивали на његове *Básne dramatické (Драмске њесме, 1865)*. Према: Anton Popović, *K problematike slovenskej idey na Slovensku v matičnom období (1836–1875)*, in: *Zborník príspevky k medzislovenským vzťahom v československých dejinách*, Slovenské štúdie III, Bratislava 1960, 186.

³ Сажетије пише у књизи *Српско-словачке књижевне и културне везе* (Војвођанска академија наука и уметности, Нови Сад 1987), а детаљније у докторској дисертацији „Југословенски мотиви у словачкој књижевности” (Нови Сад 1971).

потекло из нижег племства. Заборски је највише критиковао Хегелову дијалектику и његову историјскофилозофску концепцију, коју је сматрао мистицизмом. Јонаш Заборски био је критичког, чак конфликтног карактера, тако да је његовој полемичкој природи највише одговарала сатира. Студирао је теологију и најпре је био евангелички свештеник, али је и то променио и прешао у католицизам, мотивисан настојањима да поправи свој друштвени положај. Међутим, ни ова конверзија није му обезбедила углед и друштвени бољитак, тако да се на крају повукао у забачену парохију у источној Словачкој, где је остао до краја живота.

Неслагање са главним књижевним правцем и филозофско-естетском концепцијом романтизма донело му је бројне проблеме и кључно негативно обележило рецепцију његовог дела. Савременици су га критиковали и његове текстове оценили су као слабе. Мада је заговарао национални препород и независност, на крају живота грозничаво је преводио сопствена дела на мађарски језик, покушавајући да се на тај начин домогне друштвеног признања и стекне барем минималну сатисфакцију и рецепцију.

Заборски је трагедије темељио на историјским чињеницама. Интересовање за историју испољило се кроз његово научно дело *Историја Угарске од почетка до времена Жиџмундових* (*Dejiny Uhorska od počiatku do časov do čias Žigmundových*), које, иако је дуго остало у рукопису и објављено је тек 2012. године⁴, сведочи о његовој тежњи да историјске чињенице прикаже што верније. Заборски је веровао да се његово приказивање историјских догађаја заснива на историјским чињеницама и да су тачна сазнања из историје важна да би послужила као наука у савремено доба. О овим настојањима Јонаша Заборског писао је и Андреј Мраз:

Дело Заборског није ни у чему обележено подстицајима из фолклорног стваралаштва, он је прозни и драмски писац који се у потпуности оријентише према примерима уметничке књижевности и његови позоришни комади из српске и хрватске историје заснивају се на интересовању историчара за бурну прошлост Југословена.⁵

Историјске драме Јонаша Заборског тематски можемо поделити у пет група. Прву чине комади са великоморавском тематиком. У другој групи Заборски се бави словачко-угарским приликама

⁴ Jonáš Záborský, *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatku do časov Žigmundových*, Slovart, Bratislava 2012. Дело је изашло чак 137 година након настанка рукописа (Рукопис има 2300 страна).

⁵ Andrej Mráz, „Srbská ľudová poézia vo vývine slovenskej literatúry”, *Nový život*, 3–4, 1957, 359.

и овамо спада и поменута драма *Бийка код Розхановаца*. Највећу групу, чак 9 драмских комада, чине драме из руске историје, док су у четвртој три историјске трагедије са хрватском тематиком (*Карол Драчки*, *Алжбетија Лудијековна* и *Хрвајска Хелена*). Пету чине две драме из српске историје, *Слом Србије* у три чина, и *Ђорђе Црни* у 6 чинова. За разлику од драма са хрватском тематиком, у којима се бавио проблемом властољубља хрватских великаша, у драмама из српске историје је отворено величао српску одважну борбу за националну самосталност, коју је истицао као пример словачком народу у Угарској, а узрок пропасти ових тежњи налазио је у издаји и другим људским слабостима, завидљивости, сујети, прекој и превртљивој нарави која је наштетила остваривању националних интереса у кључним историјским тренуцима. У драмама је најчешће приказивао трагичне и кључне историјске тренутке. „У то време се дело са патриотском поруком и моралном тенденцијом сматрало врхунским књижевним остварењем.”⁶

Дела Јонаша Заборског често одишу дидактизмом. Основни принцип изградње његовог дела био је контраст, односно спор између рационалног и ирационалног принципа. Ово одмеравање снага резултирало је пародијом или сатиром са елементима гротеске, и то тако што је „неразумно” у његовим делима хиперболизовано до апсурда и уједно гротескно деградирано. Други модел дидактизма код Заборског подразумева приказивање рационалног елемента у виду јунака. У овим конструкцијама занимљиво је да су као „неразумни” елемент окарактерисани и панслависти, које Заборски као националисте изједначава са мађаронима. Рационални јунаци су отелотворење рација, а национално су освешћени интелектуалци који долазе у конфликт са ирационалном околином.

Заборски је своје историјске трагедије називао „драмским песмама”, што је мотивисано формом десетераца, односно неримованим стихом у десет слогова, који су словачки романтичари преузимали из српске народне епске поезије. Овим поступком је Јонаш Заборски, као ватрени противник Штурове естетике, противречио својим ставовима. Према Штуровој концепцији, српска епска народна поезија и десетерац, као њено формално обележје, налазе на самом врху естетске хијерархије. Десетерац код Јонаша Заборског ипак је унеколико другачији, нема обавезну цезуру (паузу после 5. слога), као ни ритам и метрику. Заборски је метрику намерно реметио како би умањивао ритмички карактер стиха и постигао прозну матрицу реченице, тако да се изломљеност на стихове скоро ни не осети. Међутим, настојање да пише у стиху са обавезних

⁶ Ј. Кмећ, нав. дисертација.

десет слогова, са повременим полустихом, делимично је доприне-ло деградирању стила његових комада, пошто реченице због неприродне синтаксе звуче семантички непрецизно и рогобатно. Као одлике таквог стила можемо навести трагање за речима одређене дужине, честу употребу инверзије, постпониране атрибуте, смештање субјекта на крај реченице итд. Реплике су често декламативне, дијалози нису драматични, конфликтни, нити имају функцију карактеризације ликова, него су полемички.⁷ Важна карактеристика језика и стила Јонаша Заборског је учестала употреба неологизама, бохемизама, русизама, србизама, али и разних дијалеката словачког језика. Заборски је настојао да и кроз језик дочара одређено поднебље или историјски период. Тако, на пример, у драми *Последњи дани Моравске (Posledné dni Moravy)* често користи црквенословенску лексику, у *Lžedimitrijadama* користи бројне русизме, али и црквенословенске речи, а у комедији *Нахоце (Najdúch)* функционално употребљава разлику између два словачка дијалекта: средњесловачког и источнословачког.

Драме Јонаша Заборског су књишке, како по обиму, тако и по структури и типу реплика, у којима доминира декламовање, препричавање историјских догађаја који су се збили ван сцене, науштрб драмске акције. Статичност драма вероватно није била ауторов циљ, с обзиром да ове трагедије имају врло драматичне наративне ситуације и више конфликтних заплета. Међутим, Заборски је, по мишљењу истакнутог историчара словачке књижевности Станислава Шматлака, овакав тип драме градио свесно, пошто му је приоритет било верно приказивање преломних и важних историјских тренутака, а не њихов естетски учинак. О разлици историографског и уметничког приступа писао је у уводу комада *Бишка код Розхановаца*, где је историјску грађу назвао потком а драме разбојем на ком је ова основа исткана. О свом настојању да подучава читаоца историјским „истинама” аутопоетички се изразио под псеудонимом Војан Јосифович у предговору делу *Историја Угарске...*, где каже да стару историју Угарске жели да очисти од предрасуда старих хроничара, некритичких писаца легенди и њихових каснијих пристрасних интерпретатора.⁸ Упркос горенаведеном, у његовим делима проналазимо низ непрецизности и погрешних података, што можемо тумачити ограниченим изворима којима је располагао у датом историјском тренутку. Такође примећујемо учестало деформисање српских имена (Матиј/Матија, Петрониј/Петроније), презимена (Обилић/Кобилић), имена народа (Мусул-

⁷ Zoltán Rampák, *Kapitoly z dejín slovenského divadla*, SPN, Bratislava 1953.

⁸ Vojan Josifovič, „Úvahy o najstaršej histórii Uhorska”, *Lipa*, III 1864, 1–2, 9–19.

мани/Moslimovia), па чак и топонима (Топола/Topolie), али намера овог поступка нам није најјаснија. С обзиром на детаљно познавање српских прилика, претпостављамо је да је аутору био познат и тачан облик географских или биографских елемената. Одступање од званичних историјских података налазимо у његовим драмама и виду приклањања мање познатим усменим тумачењима (на пример у драми *Биџка код Розхановаца*) зарад постизања веће драматичности комада.

Bitka u Rozhanoviec (Биџка код Розхановаца, 1865)

Драма *Биџка код Розхановаца* изворно је објављена у издању *Básne dramatické (Песме драмске)* у Будиму 1865. године, код Јозефа Викторина. Од три драме о којима је овде реч, у њој налазимо најмање српских мотива. Заборски у овом комаду тематизује стварање повољнијих прилика за словенске народе. Радњу смешта у Угарску, у 14. век. Приказује побуну олигарха Матуша Чака Тренчјанског против туђинске тираније и борбу против краља Карола Роберта. Заборски приказује настојања словенских народа да стекну независност.⁹ Босански богумили, који долазе као испомоћ Господару Ваха и Татри, представљају братски ослонац и отпор католичанству. Говорећи о својим мотивима испомоћи босанских богумила у овом рату, Мутимир помене и страдање свог народа: „Несрећна домовина моја, јадна Босна, / Сасвим је већ опијена крвљу. / Прогоне нас до истребљења”.¹⁰

Драма *Биџка код Розхановаца* има *Историјску увод (Historický úvod)*, у ком аутор описује догађаје које обрађује у самом делу. Увод је објављен самостално у другом годишту часописа *Sokol* (1863). У предговору Заборски пише о богумилима и упоређује их са протестантима. Иако би богумилство према схватањима и друштвеном положају аутора и његовом свештеничком позиву, као и према општим интенцијама времена које захвата (почетак 14. века), требало да представља јерес, Заборски на богумилство гледа са

⁹ У предговору налазимо подробна објашњења историјских догађаја, а Заборски такође наводи и тумачења прилика описаних у комаду. Када пише о својим мотивима да догађаје из 14. века тумачи као национални препород, мада у то време о народном језику и националној самосталности није било ни говора, Заборски објашњава: „Њихов пораз, међутим, ипак сматрамо за трагедију народну зато што су се ослањали искључиво на Словене, домаће и стране и зато што би се након њихове победе успоставиле другачије, за словене повољније прилике”, Jonáš Záborský, *Dejiny královstva Uhorského od počiatku do čias Žigmundových*, Fototypické vydanie z 1875, Slovart, Bratislava 2012.

¹⁰ Jonáš Záborský, *Bitka u Rozhanoviec*, Bratislava, Zlatý fond slovenskej literatúry. Dostupné na: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1042/Zaborsky_Bitka-u-Rozhanoviec/1, 74.

симпатијама, као на позитивна настојања побуне против тираније. Мутимир у овој драми није историјска личност већ фиктивни јунак, међутим, како наводи Јан Кмећ, његово учешће, као и учешће његових сабораца, у бици код Розхановаца јесте историјски вероватно и подаци о томе могу се наћи у историјским изворима.¹¹

Биџка код Розхановаца има шест чинова и део је циклуса *Словачка калварија (Slovenská kalvária)*, у којем Заборски конструира тезу да словенска историја представља континуирано страдање родољуба у борби против туђинске власти. Историја словенских народа је по тумачењу Јонаша Заборског доследно трагична и обележена је низом покушаја осамостаљивања, неуспелих услед разједињености и издајства. Аутору је као заплет послужила најмање историјски вероватна варијанта смрти Матуша Чака Тренчанског – Петровићева ћерка Гута га убија ножем.

Композиција драме грађена је кроз вишеструке стратегеме две сукобљене стране, које се компликују бројним препрекама. Након убиства Матуша Чака долази до кобног преокрета у бици и осујећења националног успона. Претходно вођство родољубивих снага од тог тренутка престаје. Заплет је грађен тако да се стратегије једног и другог зарађеног табора непрекидно доводе у питање.

С аспекта наше теме више елемената налазимо у преостале две драме. Оба комада – *Слом Србије* и *Црни Ђорђе* – изворно су објављена у публикацији *Divadelné hry (Позоришни комади)* у Скалици 1870. године, у штампарији Синова Фр. Кс. Шкарницла.

Слом Србије (Ztroskotanie Srbska, 1866)

У историјском комаду *Слом Србије* Јонаш Заборски је уметнички обрадио мит о Косовском боју. По речима Гордане Ђерић,

Косовски мит је заједно са светосавским основни српски мит који се интерпретацијама даље дели на више митова о јунацима (Лазарова и Милошева легенда), о небеском царству као [...] о косовској заклетви, издаји итд. Овај мит чини низ дела усменог народног стваралаштва о бици која се одржала на Видовдан 1389. године.¹²

Мотив Косовског боја у делу има историјске основе и митолошку вредност. Косовски мит симболизује јунаштво, националну жртву, христјанизовану слику судбине, пропасти и поновног

¹¹ Ј. Кмећ, нав. дисертација.

¹² Гордана Ђерић, *Пр(а)во лице множине, колективно самопоимање и представљање: митови, каракетери, менталне мапе и сипероидији*, Институт за филозофију и друштвену теорију – „Филип Вишњић”, Београд 2005, 15.

рађања српског народа. Именица Косово у овом миту надраста географску територију са овим називом. Заборски је веровао да су описани догађаји, које обрађује у драми, историјски истинити, тако да заправо није ни био свестан да се ради о митизованим представама стилизованим у народном епском стваралаштву. Косовски мит као средство „унутрашње одбране” настао је у корпусу јуначких народних песама. Настајао је постепено и дуго, а кључну улогу у очувању и преношењу овог мотива у средњи век и његовом постепеном усклађивању са православном вером одиграла је црква.¹³

Према Миодрагу Поповићу, на питање када и на који начин су се историјске чињенице претвориле у мит одговор мора да почне претпоставком да се од самог њиховог настанка јуначке песме нису ни заснивале на историјским чињеницама. Наиме, српска народна епика полазила је од црквене интерпретације ових догађаја, где су претходно биле идеолошки стилизоване, тачније цензурисане или измењене. Транспоноване косовског мита у национално рухо се одиграло најпре посредством црквених списа, родослова и хроника, а митизовање историјских личности и преплитање православне вере и митских традиција одиграло се у време народног препорода и постало је одређена врста јуначког кодекса или идеолошког стуба народа. Косовски мит је у тешким временима под османлијском влашћу деловао као јако мотивационо средство којим се утицало на српски народ.

Историјска трагедија *Слом Србије* састоји се од три чина. У њој се појављује шеснаест лица, махом историјских личности: Лазар (цар), Милица (царица), Стефан (син), Мара, Вукосава и Милена (њихове ћерке), затим Вук Бранковић, Милош Кобилић (уместо Обилић), Милан Топличанин и Иван Казанчић, Влатко Хранич, Амарат, Бајазет (уместо Бајазит), Жузуф, Милутин. Радња се, како стоји у уводној дидаскалији, дешава у Призрену и на Косову пољу након 1389. године.

Драма *Слом Србије* говори о догађајима који су у словачкој јавности већ у то време били добро познати, што аутору омогућава да пређе право на ствар, без увода. Већ у уводу драма започиње заплетом, којим се наговештава разлог неуспеха и пропасти. Између Маре Вука Бранковића и Вукосаве Милоша Обилића (овде Кобилића) влада ривалство и избија свађа која се преноси и на њихове мужеве, а кулминира у двобоју, после чега Обилић као победник витешки пружа мач Вуку, са поруком: „Окрени оштрицу његову против пагана!” Неслога у породици, љубомора и ривалство доводе до слабљења и воде ка фаталном исходу Косовског боја.

¹³ Исто, 17.

Односи између лица, као и сами догађаји, приказани су драматично. Према мишљењу Јана Кмећа, имају у себи више драматике него изворне јуначке народне песме.¹⁴

Слика Срба која настаје у овом делу преузета је из српске народне епске поезије, са свим карактеристикама, и пример је како аутослика у књижевности једног народа постаје хетерослика у књижевности другог. Тако се на веома високом месту као приказане карактеристике Срба налазе: родољубље, одважност и храброст. Насупрот Турцима, који су приказани као дивљи, суров, примитиван и груб народ, Срби су приказани као племенити, поносити и одважни, али и као несложни, превртљиви, склони зависти и издаји. Србија је више пута поменута као граница која Европу брани од Турака и која због тога има стратешки важно место, чега европски народи нису у довољној мери свесни („А комшије Угри такође се не сете / да се у Србији одлучује њихова судбина. / Краљ њихов, вечно путујући Жигмунд, / по целој Европи себи тражи / запослење. То ни не помисли, / да се код нас брани Угарска”).¹⁵ Митски елементи које налазимо у драми, на пример Душанове свете заставе, такође су преузети из народног епског стваралаштва.¹⁶

О функцијама косовског култа код Срба писао је Владимир Дворниковић и по њему су ове функције како верске, тако и психолошке. По њему, религија и психологија самоочувања нашли су се непосредно једно поред другог... српском народу, који је остао без државе за више векова, био је потребан овај култ зато да духовно премости векове и очува угрожени национални идентитет.¹⁷

У структури драме важно место припада лику Вука Бранковића. Приказан је као издајник који је директно изазвао неуспех Косовског боја, а затим и пропаст Србије. По мишљењу Гордана Ђерић, политички и верски разлози били су узрок увођења првог митског издајника. Уз помоћ овог мотива оправдавао се пораз у боју, али је он имао и друге функције. Стварање лика издајника Вука Бранковића имало је и важну идеолошко-политичку функцију. Циљ је био да се овом метафором онемогући прелазак на ислам, који се чак до потпуног ослобођења од Турака изједначавао са издајом онога ко се искључује из колектива и ко је „изневерио част

¹⁴ Ј. Кмећ, нав. дисертација.

¹⁵ Jonáš Záborský, *Ztroskotanie Srbska* [digitalizované fototypické vydanie]. Pôvodné dielo: *Divadelnie hry Jonáša Záborského* / V. P. Tóth, 1870. Dostupné na: <http://zaborsky.blogspot.com/>, 151.

¹⁶ „Народ верује о њој / да је с неба снета анђелима, / и да владати дуго не може, / у чијој се моћи не налази она”.

¹⁷ Владимир Дворниковић, „’Немањићи стари’ и слутња катастрофе”, у: *Карактерологија Срба*, зборник, Научна књига, Београд 1992, 200.

припадности. Метафора 'издајника' сем за правдање пораза у кобној бици, имала је такође и функцију подсећања на морални пад појединца који се искључио из друштва'.¹⁸

Историјске чињенице говоре о Вуку Бранковићу другачије. Бранковић је историјска личност. Био је феудалац са краја XV века и зет кнеза Лазара. Бранковић је одбио да прихвати вазални однос и зато је на крају доспео у османлијско ропство, где је и умро. У време када је живео, мит о њему као о издајнику није могао да настане. Највероватније се то догодило тек у XVI веку.

Ђорђе Црни (Đorđe Čierny, 1868)

У драми *Ђорђе Црни* Заборски у први план ставља митског и историјског Ђорђа Петровића Карађорђа. Тема комада је неуспех Првог српског устанка и издаја која је до тога довела. Јонаш Заборски у овој драми није употребљавао дидаскалије. Будући да је тежио структури класичне драме, а у осталим драмама их користи, ова чињеница јесте необична. Можда бисмо могли да је објаснимо као тежњу ка имитирању народне песме, јер је своје комаде често називао „песме драмске” и писао их искључиво у десетерцу. У обе драме је реч о историјским догађајима који су тада у Словачкој били општепознати, тако да аутор у уводу дела није морао да их објашњава. Заборски је тематизовао јуначке особине Срба. Јуначком поступању се у то време приписивала висока етичка вредност, која јесте саставни део српске митске аутослике, али такође и хетерослике која је о њима настала у словачкој књижевности у романтизму.

Комад *Ђорђе Црни* тако и почиње – слављењем Србије и њених лепота, а испеван је у емотивном тону стрепње за бољу судбину „ова јуначке земље”. Поред богатих описа историјских екстеријера, Заборски пажњу посвећује личним особинама главног јунака који се свесно прихвата тешке дужности народног вође, онда када су се ове части и дужности сви редом одрекли. Радња драме се завршава смрћу главног јунака. Ова смрт је приказана у еуфемизованој сцени, вероватно у тежњи да се не повреди Карађорђова част и ауторитет. Вујица не убија Црног Ђорђа мучки у конаку, како то налазимо у народној епској поезији, него пуца из пиштоља и пре него што падне пољуби му руку и моли за опроштај.¹⁹

Комад *Ђорђе Црни* има 16 лица, и скоро сва су историјске личности, међутим Заборски је користио друга или деформисана

¹⁸ Г. Ђерић, нав. дело, 18.

¹⁹ Ј. Кмећ, нав. дисертација.

имена. Мајку је назвао Љубица (историјски тачно Марица), а супругу Мара (заправо је била Јелена), брата Иљо (у стварности се Карађорђево брат звао Маринко), Вујицо (заправо Вујица Вулићевић) је у делу Карађорђево кум, али у стварности је био пријатељ, док мушка имена која се завршавају суфиксима -а или -је деформише тако да се завршавају консонантом: Матиј протопоп (Матија Ненадовић), Петрониј (Петроније). Једини фиктивни лик који се јавља у драми је Божо Грујовић, о ком аутор пише као о једином ученом Србину, што би историјски било спорно, будући да је у то време живео Доситеј Обрадовић, у Карађорђево време већ први министар просвете.

Заборски је у настојању да верно прикаже епоху и средину често користио лексичка средства, тако да је у овим драмама обилно користио српске речи: момак – момци (уместо *chlapci*), труп (уместо *mrtvola*), плен (уместо *korist*), али и турцизме, који су неопходни за приказивања локалног колорита: *hajduch, raja, dahija* (овде деформисано: *daja*), *pašalik, paša, harambaša, šajtan, nahija, kavas, padišah, berat, ferman, harač, poveste*. Заборски често користи српске топониме: Шумадија, хора Фрашка (уместо: Фрушка гора), *kláštor Krušedolsky* (Манасир Крушедол), *Topolie* (Топола), Орашац, Пожешка нахија, рудничка нахија, Рудник...

Критичке тонове у слици српског народа код Заборског налазимо у приказивању српских црквених поглавара, који на изборној скупштини у Тополи нису хтели да се прихвате места вође народног устанка из наводне скромности, а како је Ђорђе и претпоставио, а касније се и потврдило, нису желели да се прихвате тог места из страха од неуспеха и турске одмазде.

Црног Ђорђа приказује као неписменог сељака, храброг, одважног и пожртвованог у односу на народна питања, али и као суровог, немилосрдног и преког човека. Аутор му одаје признање да је пробудио народ, да је у невољи био врло сналажљив, у опасности неустрашив, човек отвореног и чистог срца. Србе велича, мада их приказује као необразоване и просте, али и као тврдоглаве, непокорне и корумпиране. Критички приказује црквене великодостојнике, њихово лицемерје и склоност ка корупцији.

Драмско дело Јонаша Заборског није привукло пажњу словачких позоришта. За његовог живота није инсценирана ниједна представа ни у једном професионалном позоришту, а аматерских у то време у Словачкој није било. Насупрот томе, његово целокупно драмско дело је још за његовог живота објављено у три књиге: *Песме драмске (Vásne dramatické 1865)*, *Лжедимитријевске или олује лжедимитријевске у Русију (Lžeditrijady čili búrky lžeditrijovské v Rusku 1866)* и *Позоришни комади (Divadelné hry 1870)*.

Значајнији позоришни живот доживео је на словачким сценама једино комад *Биџика код Розхановаца*, који је постављан на професионалним сценама два пута.²⁰ Први пут је ову представу 1952. године поставило Народно позориште у Братислави, а други пут 1972. године Позориште „Јонаш Заборски” из Прешова. Драма *Слом Србије* није никада инсценирана, док је драма *Ђорђе Црни* имала само једну изведбу у аматерском позоришту у селу Дубове након Другог светског рата, а снимљена је по њој и радио-драма на Чехословачком радију 1969. године.

Зденка Д. Валент Белић
Универзитет Коменског у Братислави
Филозофски факултет
Докторске студије на Катедри естетике
zdenkavb@gmail.com

²⁰ Према бази података Позоришног института из Братиславе доступно на: etheatre.sk, али и подацима из других доступних и интерних база за претраживање, за које се захваљујемо запосленима у Позоришном институту у Братислави.